

Dr. Bogoljub Kočović

Još jednom o žrtvama Drugog svjetskog rata, genocidu i Jasenovcu

Sudenje bivšem ustaškom komandantu logora smrti Jasenovac Dinku Šakiću mnogo je u posljednje vreme, doprinelo buđenju interesa za probleme broja žrtava Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, a time i u Jasenovcu.

Kako je autor ovih redova objavio svoju studiju *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji* (London, 1985, u izdanju "Naše delo" sa predgovorom Desimira Tošića; jugoslovensko izdanje, Sarajevo, 1990, u izdanju Svjetlosti), dva hrvatska lista, prvo *Nacional*, pa nekoliko dana kasnije *Feral Tribune*, zatim hrvatska sekcija BBC, kao i *Free Europe* (Prag), jugoslovenski časopis iz Münchena, *Kontakt* i najzad srpski list *Vesti* iz Nemačke obratili su mi se za izjave i priloge povodom mog rada i mojih proračunatih brojeva žrtava kako u bivšoj Jugoslaviji, tako i u granicama NDH i mog stava prema problemu broja ubijenih u Jasenovcu.

Razume se, oni koji intervjuišu postavljaju pitanja za koja drže da će odgovarati interesu njihove čitalačke publike. Na moje zadovoljstvo, svi novinari su pošteno obavili posao, bez ikakve manipulacije, a kako i dostoji profesionalcima. Istina, bilo je potrebno da obema hrvatskim novinama uputim pisma sa molbom da isprave neke manje greške u interpretacijama, a do kojih je došlo zbog kraćenja, ili da se neki moji stavovi dopune. Oba pisma su, na moje zadovoljstvo, publikovana.

Ovaj članak, koji posebno pišem za "Hrvatsku ljevicu", list koji redovno pratim već treću godinu, treba da rezimira moje stavove prema izvesnim problemima, kritikama i pojavama, a odnose se na pitanja žrtava Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji.

METODOLOGIJE U IZRAČUNAVANJU DEMOGRAFSKIH GUBITAKA U JUGOSLAVIJI

Demografski gubici sačinjavaju tri velike grupe gubitaka: broj iseljenika ili proteranih, broj nerođenih zbog ratne situacije i broj poginulih ili ubijenih, a koji čine stvarne gubitke. Ne treba smetnuti s uma da su stvarni gubici deo demografskih gubitaka, a ne nešto izdvojeno.

Broj onih koji su napustili zemlju bilo iz kojih razloga nije lako utvrditi, ali nije nemoguće doći do približno tačnih podataka.

Broj nerođenih zbog ratne situacije je pak teže ustanoviti, ali i tu postoje granice verovatnoće.

Što se pak tiče određivanja broja stvarnih žrtava, na raspolaganju su nam dve metode. Najbolja bi bila metoda "banke imena", odnosno poimenačni spisak ubijenih i poginulih osoba. Ali i ta metoda, da bi dala pouzdanije rezultate, zahteva da komisija koja je nadležna za njeno sprovođenje bude kompetentna, i što je najvažnije nezavisna od bilo koje vlasti. Isto tako, i definicija "žrtve" mora da bude jasna i razgovetna, odnosno ne sme da bude ograničena političkim ili ideološkim merilima. Razume se da postoje razlike u kvalitetu ako je ubijeni ili poginuli bio kolaboracionist okupatora, zločinac, izdajnik... ili ako je bio borac protiv okupatora ili ako je, jednostavno, civilno lice, stradalo, recimo, od bombi neprijatelja, pa čak i od bombi saveznika, ili ako je ubijeno zbog svoje etničke, rasne ili verske pripadnosti. Ali kada se izračunava broj žrtava, onda treba prvo obuhvatiti sve žrtve, posle čega se možemo, ako je potrebno, upustiti u podele i raščlanjivanja ukupnog broja. U našem slučaju, politička situacija nije dopustila da se ta metoda "banke imena" sprovede na vreme, a i pokušaji poimenačnog spiska nisu mogli da budu sprovedeni na ozbiljnim i od svake vlasti neovisnim osnovama.

Ostala je onda alternativna metoda: izračunati demografske gubitke na osnovu statističkih podataka verovatnog demografskog razvoja celokupnog stanovništva i pojedinih naroda pod pretpostav-

kom da zemlja nije bila uvučena u svetski rat - i tako dobivene brojeve uporediti sa brojevima prvog popisa stanovništva posle rata. Razlika između broja koji smo izračunali kao broj stanovnika koliko bi bio da nije bilo rata i broja popisa koji je izvršen posle održanog rata je *demografski gubitak*. A kada odbijemo od tog broja broj iseljenih, pobjeglih ili proteranih i broj nerođenih zbog ratne situacije, a koji je izračunat pod izvesnim pretpostavkama, dobijamo *broj stvarnih žrtava*.

Čitalac će odmah da primeti, sa punim pravom, da dobiveni rezultati ne mogu da budu prihvaćeni kao nedvosmisleno tačni, jer počivaju na dve važne pretpostavke: pretpostavci o broju nerođenih zbog ratne situacije i pretpostavci o čistom prirodnom priraštaju (broj novorođenih manje broj umrlih u toku jedne godine na 1000 stanovnika) za period za koji nemamo nikakve statističke podatke, u našem slučaju od 1941. do marta 1948. godine, uvek pretpostavljajući da zemlja nije bila uvučena u svetski rat. Treba da sviama bude jasno da ta metoda koju sam i ja upotrebio, može da bude zloupotrebljena u propagandističke svrhe, a što se i događa u gotovo svim bivšim jugoslovenskim republikama, a danas državama - sukcesorima bivše Jugoslavije.

Kako moja metodologija počiva, a ne može da bude drugačije, na izvesnim pretpostavkama, pored jednog, kako bih nazvao matematičkog rezultata, izračunao sam i druge moguće alternativne brojeve gubitaka, zasnivajući to na drugim mogućim pretpostavkama i tako došao i do mogućih raspona kako za celu zemlju tako i za pojedine jugoslovenske i manjinske narode.

UKUPNI DEMOGRAFSKI I STVARNI GUBICI U JUGOSLAVIJI

Ne ulazeći u problem metodologije proračunavanja demografskih i unutar njih stvarnih gubitaka, da ne bih umarao čitaoca sa tehničkim aspektom problema, želim pak da mu pružim najvažnije nalaze moje studije:

U apsolutnim brojkama najviše stvarnih žrtava bilo je među Srbima - 487.000, zatim kod Hrvata - 207.000, Muslimana - 86.000, Jevreja - 60.000, Crnogoraca - 50.000, Slovenaca - 32.000, Roma - 27.000. U relativnom smislu, u

U apsolutnim brojkama najviše stvarnih žrtava bilo je među Srbima - 487.000, zatim kod Hrvata - 207.000, Muslimana - 86.000, Jevreja - 60.000, Crnogoraca - 50.000, Slovenaca - 32.000, Roma - 27.000

Dr. Bogoljub Kočović rođen je u Sarajevu 1920. godine. Doktorirao je iz pravnih znanosti u Parizu 1949. godine, a iz ekonomskih znanosti u Chicagu 1960. godine. Djelovao je u emigraciji kao pripadnik Srpske demokratske omladine, Saveza "Oslobođenje" i Demokratske alternative, te bio urednik časopisa "Dialogue" u Parizu. U Londonu je 1985. izašao prvo, a u Sarajevu 1990. godine drugo izdanje njegove knjige "Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji". Živi u Parizu.

procentima redosled je drugačiji: najviše gubitaka su imali Jevreji (77%), slede Romi (31,4%), Crnogorci (10,4%), Srbi (6,9%), Muslimani (6,8%), Hrvati (5,4%), Nemci - folksdojčeri (4,8%).

Ne treba da budemo iznenađeni što je procenat žrtava gotovo identičan kod Srba i kod Muslimana. Objašnjenje je dosta prosto. U Srbiji (sa pokrajinama) stvarni broj žrtava je mnogo manji nego što je bio u Hrvatskoj i BiH. Ali kako se 2/3 ukupnog broja Srba nalaze u Srbiji, to je njezin uticaj na ukupan procenat stvarnih gubitaka Srba u Jugoslaviji presudan. Muslimani su pak skoncentrisani u BiH, a u njoj su muslimanske žrtve bile veće nego u ostalim krajevima - to je uslovalo i viši procenat svih muslimanskih žrtava.

Ako sada pratimo procenat, dakle relativne, stvarnih žrtava kod pojedinih naroda, ali ovaj put u okvirima republika, onda je redosled sledeći: Srbi iz Hrvatske 16,3%, Srbi iz BiH 14,6%, Srbi/Crnogorci iz Crne Gore 11,6%, Hrvati iz BiH 11,4%, Srbi iz Makedonije 10,9%, Muslimani iz BiH 7,4% itd.

Dodajmo redosled udela stvarnih gubitaka po republikama i autonomnim pokrajinama: BiH 11,8%, Crna Gora 10,2%, Hrvatska 7,3%, Vojvodina 4,3%, Srbija 3,2%, Slovenija 2,7%, Makedonija 2,0% i Kosovo 1,3%.

Svi ti brojevi su, razume se, podložni revizijama, jer ne pretenđujem da su to definitivne istine... Ali sam ih izveo, verujući da će čitalac biti zainteresovan da se upozna sa mojim proračunima. One su i matematički rezultati pod izvesnim pretpostavkama, ali svi su takođe izračunati u rasponima između verovatnih i mogućih minimuma i maksimuma, koje ovde ne navodim ali koje čitalac može naći u mojoj knjizi *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*.

BROJ UBIJENIH SRBA U NDH

Nije lako utvrditi broj stvarnih žrtava Srba u NDH. Po mojim poslednjim proračunima, taj bi broj mogao da bude oko 400.000. A to znači da je svaki peti/šesti Srbin koji je živeo na teritoriji NDH izgubio život. Treba odmah podvući da u tom broju nalazimo ubijene Srbe u borbama između partizana i četnika, te ubijene u borbama partizana i četnika sa

okupatorima, ustašama i muslimanskim milicijama. No, najveći broj je pao od zločinačkih ustaških akcija nad civilima, u prvom redu u logorima smrti.

Možemo sebi da postavimo pitanje: zašto se ne bi radovali ako je broj ubijenih manji nego što se mislilo ili u šta se verovalo? Dobijam utisak da se mnogi gotovo "raduju", ako je taj broj što veći. Morbidna osećanja? Patološki slučajevi? Ostavljam specijalistima da analiziraju tu pojavu. Broj je u svakom slučaju tako ogroman, a metode likvidiranja ljudskih života toliko bestijalne, da uvek ostaje jedna činjenica: ustaški genocid.

Upozoravam čitaoce da mnogi propagandisti, pa čak i neki umereniji ljudi, pripisuju meni podatke ili stavove koji uopšte nisu moji. Neverovatan je broj ljudi koji ne poznaju probleme ali pretenduju da sve znaju, diskutuju i nabacuju brojke, a da ne navode izvore, jer ih nema.

BROJ UBIJENIH U JASENOVCU

Uvek sam tvrdio da ne znam koliko je broj stvarnih žrtava u Jasenovcu, ali da znam da nije 700.000 do milion (u poslednje vreme, za neke srpske nacionaliste i preko milion), a od kojeg broja najviše otpada na Srbe. Na čemu zasnovam svoje tvrdnje? Iako se sa statistikama može naširoko manipulirati, ipak postoji i neka statistička logika koja, kada se pošteno i na naučnim metodama obrađuje - ipak daje verodostojnije rezultate, a i odgovore na naša pitanja. Jer, ako je broj stvarnih žrtava Srba na teritorijama koje je obuhvatala fašistička NDH oko 400.000, pa čak ako, pretpostavimo da sam negde pogrešno proračunao, ili da nisam pravilno ocenio demografski razvoj Srba u tim krajevima, što do sada niko nije ozbiljno dokazao, i da bi taj broj trebao da bude čak i 500.000, kako mogu neki Srbi, - podvlačim neki, a ne svi - da tvrde da je bilo 700.000 pa do milion ubijenih samo u Jasenovcu?

Iako i dalje smatram da ne znam koji je broj ubijenih Srba u Jasenovcu, ja sam po prvi put nabacio u intervjuu za *Feral Tribune* - da je taj broj mogao da se kreće između 150.000 i 200.000, ali da, za to nemam nikakav dokaz. Kada sam već izneo tu brojku, želim ovde da preciziram: znam da je na području NDH bilo 26 logora, a

za mene je Jasenovac simbol, da ne kažem glavni logor, a ostali logori bili su, valjda, pomoćni, pa kada sam izjavio da je u Jasenovcu moglo da bude do 200.000 ubijenih, taj broj uključuje žrtve svih ustaških koncentracionih logora.

Smatram da je ovde mesto da ponovim ono što sam naveo u pismu uredništvu *Nacionala*, a u vezi sa problemom broja žrtava u Jasenovcu: "Pre dve godine, ako ne i više, poznati francusku list *Le Monde* objavio je vest da je poljska komisija našla da u Aušvicu nije bilo više od 3 miliona žrtava nego milion i po (iako ne mogu da se setim tačno koji su bili ti brojevi, mislim da moji navedeni odgovaraju otprilike nalazu komisije). Da li sada i jedan zdrav razum može da tvrdi da Aušvic nije bio grozan logor smrti, da nacisti nisu izvršili genocid, da SS-ovci nisu bile ubice? To isto pitanje se postavlja u slučaju Jasenovca: da li neko može da tvrdi da Jasenovac nije bio grozan logor smrti, da ustaše nisu izvršile genocid, da članovi crne legije nisu bile ubice? To bi bio srž mogeg pismenog stava da sam pozvan (a do danas nisam) kao svedok na suđenju bivšem komandantu Jasenovca."

DOSADAŠNJI POIMENIČNI SPISKIVI

Ako je bilo pokušaja odmah posle rata, najozbiljniji rad na poimeničnom spisku je bio poduhvat 1964. godine. Komisiju su sačinjavale tri osobe, ali izvršioči popisa su bile lokalne ličnosti. Kako taj spisak, sa imenima i metodologija same akcije, nisu na raspolaganju teško je dati neki sud o radu te komisije. Međutim, i s obzirom da komisija nije mogla biti nezavisna od vladajućeg političkog režima tog vremena, rezultate sa tog popisa treba uzeti sa velikom rezervom. To ne treba da nam smeta da se pitamo zašto se pojavljuju upravo u trenutku kada treba da se pred sudom pojavi bivši ustaški komandant jasenovačkog logora?

Ne ulazeći u polemiku o verodostojnosti tih spiskova, interesantno je ipak videti da je u celoj zemlji popisano oko 600.000 stvarnih žrtava, a od čega oko 60.000 otpada na Jasenovac. Ali treba podvući da je sama komisija naglasila da taj spisak nije definitivn, jer popis nije obuhvatio sve krajeve, da ga treba dopunjavati novim spoznajama i da nije obuhvatio

Nije lako utvrditi broj stvarnih žrtava Srba u NDH. Po mojim poslednjim proračunima, taj bi broj mogao da bude oko 400.000. A to znači da je svaki peti/šesti Srbin koji je živeo na teritoriji NDH izgubio život

kvislinge, tj. vojne formacije i civile koji su prema merilima tadašnjeg režima potpadali pod definicije kolaboracionista. Još je poučnije videti, kako sadašnja hrvatska vlast, te hrvatski nacionalisti, i oni umereniji, manipulišu sa tim spisakovima. Čak i neki koji pretenduju da budu naučnici-istoričari uzimaju samo one brojeve koji su "politički podobni" za njihove teze, a nikada ne naglašavajući da je taj spisak nepotpun. I po tome možemo videti ko je naučnik, a ko je tek propagandista.

GENOCID U NDH

Rasprava o tome da li je u NDH proveden genocid je i tendenciozna i suvišna. Radi se o genocidu prema svim definicijama međunarodnog prava. Ustav NDH-a, te zakoni i praksa bili su zasnovani na rasizmu. Muškarci, žene i deca ubijani su jedino zato što su bili Srbi, Jevreji, Cigani ili politički levo orijentisani Hrvati. U prvom slučaju imamo etnički i rasni genocid, u drugom slučaju mogli bismo ga nazvati - politički. Ali genocid je zločin ustaškog, fašističkog režima, a ne hrvatskog naroda. Citiram sebe: "Kao što je slučaj sa nacistima, zločini koji su oni počinili pogadaju do izvesne mere i nemački narod. Tako i ustaški zločini pogadaju do izvesne mere i hrvatski narod." Treba pak odmah da citiram iz teksta pisma koje sam uputio *Nacionalu* da sam u međuvremenu sa zadovoljstvom mogao da "čitam, čujem i vidim hrabre stavove nekih progresivnih i demokratsko nastrojenih Hrvata koji ne ignorišu ustaški genocid, osuđuju ga i ne žele da se identifikuju s njim", ali, ovaj put dodajem, s druge strane, sa žaljenjem čitam, čujem i vidim tendencije prihvaćanja u prvom redu, ali i ne samo od strane sadašnje vlasti - (neo)ustaških fašističkih simbola, postupaka i zakona, makar bili i uvijeni u plašt demokratije.

U svakom slučaju, ma koliko da je broj ubijenih važan sa moralne tačke gledišta, kao i za porodice koje su bile pogođene, sa pravne tačke gledišta bitna je činjenica da su ti logori bili mesta gde su ljudi sistematski zverski ubijani na osnovi rasnih ili političkih merila, bez razlike na njihov pol ili starost. Takav zločin nosi nedvosmisleno ime - genocid. I sve osobe koje su bile na položajima odgovornosti, van ili unutar kon-

centracionih logora, imaju da budu suđene zbog zločina genocida.

DA LI USTAŠKI GENOCID IMA NEKOG UTICAJA NA TRAGIČNE DOGAĐAJE POSLE RASPADA DRUGE JUGOSLAVIJE?

Ako s jedne strane treba osuditi svaki zločin koji je izvršen na bilo kojoj teritoriji od bilo koje ličnosti ili političkog i vojnog pokreta, s druge strane, bez da to bude isprika za svaki eventualni zločinački akt, ne treba zatvoriti oči da su ustaški zločini od pre pola veka imali izvesnog uticaja na novije događaje. Koliko? Teško je reći. Ali ovde želim da citiram misao Dragana Simeunovića u njegovoj studiji na francuskom jeziku *Novi svetski poredak i Država-Nacija*: "Bilo koji istraživač, ispitujući probleme nasilja, genocida i zločina, zna da stanje nespokojstva, koja rezultira od jednog traumatičnog iskustva, poremetiće pre svega sposobnost jedne individue da pravilno oceni koja bi bila potrebna jačina nasilja, da bi se obezbedio od jednog napada koju je već jednom pretrpeo."

SLUČAJ DINKA ŠAKIĆA

Iz svega što je do sada izneto ne bi trebalo da postoji problem suđenja Dinku Šakiću. Ako pak postoji neki problem, ne treba ga tražiti na nivou prava nego jedino na nivou politike vladajućeg režima u Hrvatskoj. Da li će suđenje biti odraz pravosuđa, da li je ono nezavisno, kao u stvarno demokratskim sistemima, ili će sudska odluka biti politička? Slučaj Dinka Šakića jasno će pokazati da li je ili tačnije rečeno koliko je sadašnja vlast taoc proustaških krugova. Dinko Šakić i svi oni koji su imali odgovorne položaje u NDH, kao i svi izvršioци genocidnog zločina, trebaju da odgovaraju i budu najstrože suđeni.

O MEĐUNARODNOM SUDU

Potreba za međunarodnim sudom je očigledna, ali ta institucija treba da počiva na međunarodnom pravu, treba da bude iznad svega nezavisna, a ne oruđe političkih akcija od strane jedne ili više velikih sila. Mi smo očigledno daleko od te situacije, ali to ne treba da smeta da stalno težimo ka tome. Sve dok svaki čovek i svaka država ne steknu uverenje da je međunarodni sud institucija ta na

koju svaki može da računa da će krivci, bez razlike na nacionalnost, biti suđeni za zločine koji su predviđeni međunarodnim zakonima - narodi, u prvom redu manji, neće osetiti da je čovečanstvo učinilo veliki korak ka pravnom stanju međunarodne zajednice.

KO JE PRETRPIO STVARNE ŽRTVE NA JUGOSLOVENSKOM PROSTORU I KADA?

Odgovor na pitanje ko je najviše stradao ne bi trebalo da se sastoji u nabranjanju broja po narodnosti, kao što sam uostalom i ja uradio, nego treba podvući što je mnogo bitnije: u najvećem broju slučajeva žrtve su nedužni civili, a često i vojna lica, bez razlike na narodnost, pol ili starost.

A kada? Odgovor je isti u dva slučaja, odvojeni protekom vremena od pola veka: godine raspadom Jugoslavije; i 1991. opet raspadom Jugoslavije. To su činjenice, ta masovna ubijanja, uništenja dobara, stotinama hiljada beskućnika su, po meni, rezultat raturanja jedne zemlje koja je jedina mogla da zadovolji bar dva bitna stremljenja: da se što više ljudi jedne narodnosti nadu u jednoj državi i da mogu da ostanu tu gde se njihove porodice nalaze već stoljećima, da žive u miru u multinacionalnoj sredini, u istoj ili sličnoj jezičnoj komunikaciji, u državi koja je, istina, zahtevala još mnoge reforme. To neki nazivaju jugonostalgijom, a ona je svakako poželjnija nego ustašonostalgija ili bilo koja i čija velikonacionalistička nostalgija na jugoslovenskom prostoru.

JEDAN OD ZAKLJUČAKA

Na kraju treba ipak da dodam nešto što je od prvorazredne važnosti, a kada je reč o broju žrtava. Zameram svima, pa i sebi samom, da baratamo brojkama kao da se radi o nekim apstraktnim stvarima, o nekoj količini materijala, a ne o ljudskim životima, o bićima koja su bila grozno mučena, koja su doživljavala strah koji se ne može rečima izraziti i opisati - ljudi bez razlike na pol i starost, bez ikakve odbrane, a koji su sigurno voleli život i svoje bližnje. U najvećem broju slučajeva to su bili civili, deca, žene i starci, pa bilo da su bili Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Cigani, Jevreji ili bilo koje još druge etničke pripadnosti.

Zameram svima, pa i sebi samom, da baratamo brojkama kao da se radi o nekim apstraktnim stvarima, o nekoj količini materijala, a ne o ljudskim životima, o bićima koja su bila grozno mučena, koja su doživljavala strah koji se ne može rečima izraziti i opisati - ljudi bez razlike na pol i starost, bez ikakve odbrane, a koji su sigurno voleli život i svoje bližnje. U najvećem broju slučajeva to su bili civili, deca, žene i starci, pa bilo da su bili Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Cigani, Jevreji ili bilo koje još druge etničke pripadnosti